

Direktør Geir Lundestad (til høyre) på pressekonferansen på Nobelinstituttet sammen med de tre fredprisvinnerne i 2011; den liberiske fredsaktivisten Leymah Gbowee (f. v.), menneskerettsaktivisten Tawakul Karman fra Jemen og Liberias president Ellen Johnson-Sirleaf. Til venstre Nobelkomiteens leder Torbjørn Jagland. Foto: Cornelius Poppe / SCANPIX

KAN NOBELPRISEN BRINGE FRED I VERDEN?

foredrag på årsmøtet
den 3. mai 2011

av professor Geir Lundestad, direktør ved Nobelinstituttet

I

Oxford Dictionary of Contemporary World History omtaler Nobels fredspris som "the world's most prestigious prize", altså ikke bare som den mest prestisjetunge fredspris, men som den mest prestisjetunge pris overhodet. Nordmenn tar det nærmest for gitt at slik er det og slik skal det være, men det kan på mange måter beskrives som et under at fredsprisen har fått den posisjon som dette sitatet antyder.

Hvert år når fredsprisen annonseres på en fredag i oktober, fører annonseringen til en mengde internasjonale kommentarer. Presidenter, statsministre og ledende aviser rundt om i verden uttaler seg om valget som Den Norske Nobelkomité har gjort. Noen applauderer, andre kritiserer. Men hvorfor bryr de seg i det hele tatt om hva en komité av fem i internasjonal sammenheng relativt ukjente nordmenn bestemmer? Norges befolkning utgjør mindre enn en promille av jordens. Vi bor langt mot nord, nær is og snø, men langt fra de sentrale deler av verden. Det finnes over 300 fredspriser i verden og representanter for mange av disse har vært på mitt kontor. De har alle de samme spørsmål. Hvorfor har fredsprisen fått en slik posisjon, og hvordan kan vår pris evt. oppnå en tilsvarende posisjon?

Jeg tror det er fire–fem sentrale grunner til at Nobels fredspris har fått den posisjon den har i dag. For det første er prisen nå blitt delt ut i 110 år. Det gir et betydelig historisk forsprang på de aller fleste andre fredspriser. De har nesten alle kommet til i årene etter andre verdenskrig.

For det andre tilhører Nobels fredspris en familie av priser, Nobelfamilien. Det at vi tilhører en slik familie styrker oss alle. Fredsprisen får kanskje alene mer oppmerksomhet enn alle de andre Nobelprisene til sammen. Det gagnar antakelig alle medlemmer av familien. Men vi i Oslo er stolte over å være knyttet sammen med de mer vitenskapelige Nobelprisene som deles ut i Stockholm.

Fredsprisen deles ut i Oslo fordi det var det Alfred Nobel bestemte i sitt testamente fra 1895. Han ga ingen grunn for valget. Antakelig var det bestemt av en kombinasjon av det faktum at Norge da var i union med Sverige, og at juniorpartneren også burde få en pris; at Nobel antakelig nærer en skepsis til svensk hierarki og historisk krigertradisjon i motsetning til det mer folkelige og fredsorienterte norske. (Han tenkte nok særlig på det norske Stortings interesse på 1890-tallet for mekling, voldgift og fredelig løsning av konflikter); og at Nobel beundret Bjørnstjerne Bjørnson som på 1890-tallet opptrådte som fredsaktivist.

For det tredje har Den Norske Nobelkomité gjennom disse 110 år etablert et solid rulleblad. Selvfølgelig er det gjort feil, alvorlige feil. Blant utelatelene står Gandhi i en klasse for seg. Det er selvsagt svært uheldig at det 20. århundres ledende talsmann for ikke-vold aldri fikk fredsprisen. Komiteen hadde nok i 1948 bestemt seg for at Gandhi skulle få det årets pris, men så ble han skutt, en åpenbart problematiserende faktor, selv om det da var mulig med posthume priser. Komiteen delte til slutt ikke ut noen pris for 1948. Vi har vel alle våre favoritter på listen over de 123 personer og organisasjoner som har fått fredsprisen og som ikke burde hatt den, men selv for en frittalende nordnorsk komitésekretær er dette et ømtålig tema.

Poenget er likevel ikke at det er begått feil. Alle mennesker begår feil. Det sentrale, som jeg skal komme tilbake til, er at det er begått så få virkelig store feil.

For det fjerde har prisen vist seg forholdsvis tilpasningsdyktig. Fredsbegrepet er blitt utvidet. Særlig viktig er det at menneskerettighetene i de siste tiår har fått en så sentral plass. Prisen er blitt stadig mer global, selv om dette tok tid, for lang tid. Før 1960 var det bare en representant for ”den tredje verden” som hadde mottatt fredsprisen, og det var først på 1970-tallet at prisen virkelig ble global. Flere kvinner har mottatt prisen slik at det nå er femten kvinner som har fått Nobels fredspris. Direkte storslått er jo dette ikke, men 15 kvinner (mot 85 menn og 23 organisasjoner) er klart bedre enn for de andre Nobelprisene.

Endelig vil noen kanskje hevde at det er det store prisbeløpet som har gitt Nobelprisene den posisjon de har i dag. Men beløpet – 10 millioner svenske kroner – har ikke alltid vært så høyt som i dag. Det er også fredspriser som har høyere prisbeløp enn hva Nobels fredspris har. Én har det sågar i sine statutter at prisbeløpet til enhver tid skal være høyere enn for Nobels fredspris.

II

En kan spørre om hvorfor Den Norske Nobelkomité ikke har begått flere alvorlige tabber gjennom 110 år enn den faktisk har gjort. Jeg tror det er vanskelig å peke på komitélederes, komitémedlemmers eller endog komitésekretærens innsikt i internasjonale forhold som den avgjørende faktor. På alle disse nivå har det selvfølgelig vært en del dyktige personer, men det har heller ikke manglet på personer med heller begrenset innsikt. Den Norske Nobelkomité burde kanskje bestå av "the best and the brightest" fra det norske samfunn, men ofte har det vært heller tilfeldig hvem som ble medlemmer av Nobelkomiteen.

Jeg tror hovedforklaringen må søkes på et mer strukturelt plan, og at den finnes i den norske og til dels den generelle skandinaviske tilnæringsmåten til internasjonal politikk. Norsk og skandinavisk politikk er nesten automatisk "lett venstre" i den store verdenssammenheng. Det er der fredsprisen bør ligge. Den bør representere en blanding av det idealistiske og det realistiske. Prisen må sikte mot en bedre verden uten at den mister kontakten med den verden som faktisk eksisterer.

Er det ett ord norske politikere elsker, så er det "brobygging". Norge kom til å tilhøre vestblokken, men var samtidig opptatt av å bygge broer østover. Norge var et stadig rikere land i nord, men ville bygge broer til landene i sør. Norge var et svært pro-israelsk land, men kom etter hvert til å bli stadig mer engasjert i kontakten med arabere generelt og palestinere spesielt. Dette at en både var innen- og utenfor blokker kan lyde litt schizofrent, men var antakelig et godt utgangspunkt for å dele ut fredsprisen.

Det moral(isti)sk-idealistiske utgangspunkt som særpreger sider av norsk og skandinavisk utenrikspolitikk, var enda viktigere. Stormakter kan basere sin politikk på makt; de mindre stater har en selvfølgelig forkjærlighet for lov og rett. I Skandinavia, hvor i det minste i nyere tid konfliktene har vært få og relativt små, har vi en ubendig tro på at organisering og demokrati utgjør veien til fred både nasjonalt og internasjonalt. Verden må bli som Skandinavia: godt organisert (derfor alle prisene til forkjempere for Den interparlamentariske union, Folkeforbundet og FN), demokratisk (derfor det stadig økende antall menneskerettighetspriser), med sosial rettferdighet (derfor prisene til fattigdomsbekjempere) og med en drøm om å avskaffe de våpen vi ikke selv har (derfor alle prisene til atomvåpenmotstandere.)

Alt er så enkelt her hos oss selv; derfor tror vi at det egentlig er ganske enkelt også i den store verden. Dette er selvfølgelig et litt naivt utgangspunkt, men fredsprisen skal også ha en dose naivitet. Det er når fredsprisen

har gitt seg realpolitikken i vold at problemene ofte har oppstått. En tenker her på prisene til Theodore Roosevelt (1906), Kissinger og Le Duc Tho (1973), Begin og Sadat (1978), Arafat, Peres og Rabin (1994).

Den moralsk-idealistiske tradisjon er selvfølgelig ikke bare norsk eller skandinavisk. Da ville fredsprisen fort fått et nokså provinsielt preg. Denne tradisjonen har stått sterkt også i mange andre vestlige land, særlig da i USA og i Storbritannia. Det er en viktig grunn til at nettopp de to land er i en særstilling når det gjelder antallet fredspriser de har mottatt. USA har 22 fredsprisvinnere, Storbritannia 14. Ingen andre har mer enn 7. Selv om det har vært noen avvik i realistisk retning, har de aller fleste av disse priser gått til ulike representanter for den moralsk-idealistiske retning. Etter som demokratiet brer seg til stadig flere land, forsterker dette også grunnlaget som fredsprisen hviler på.

Styrken til Nobels fredspris blir dermed at den i stor grad har hvilt på et grunnlag som vel nok er norsk og skandinavisk, men samtidig internasjonalt. Men det hele kan også bli for eksklusivt norsk. Det lå sikkert flere grunner bak det faktum at Gandhi ikke fikk fredsprisen, men en slik grunn kan ha vært Norges nære kopling til Storbritannia, en annen distansen til noe så fremmed og tilsynelatende anti-moderne som Gandhis politikk, herunder hans absolutte ikke-voldsprinsipp (kanskje særlig etter at Norge angivelig selv hadde kjempet så heroisk mot Hitler-Tyskland).

På ett område har det norske vist seg svært så provinsielt, i forhold til europeisk integrasjon. I mellomkrigstida ga Nobelkomiteen flere priser til representanter for tysk-fransk forsoning. Etter 1945, da dette fenomenet virkelig fikk politisk betydning, er det ikke blitt noen slike priser, med et lite unntak for prisen til Willy Brandt (1971), selv om han fikk den først og fremst for sin *Ostpolitik*. Alle skjønner forklaringen: en pris til europeisk integrasjon ville dele Den Norske Nobelkomité på midten. Ingen ønsket en slik belastning, selv om det ikke kan være særlig tvil om EUs fredsfremmende virkning.

III

I et foredrag om fredsprisen må det også sies noen ord om den virkning fredsprisen kan ha på internasjonale forhold. Her er det mange som har nokså overdrevne forestillinger. Fredsprisen er ikke noen tryllestav. Fem i internasjonal sammenheng nokså ukjente nordmenn kan ikke bestemme særlig mye over internasjonal politikk. Det sier seg i grunnen selv.

Det overraskende er ikke at fredsprisens innflytelse er begrenset; det store under er at den overhodet har noen innflytelse. For det har den. Skal vi først tale i bilder, bør vi ikke tenke på tryllestaven, men heller på mikrofonen. Det er utrolig å se hvordan fredsprisen kan løfte opp en heller ukjent person og gi vedkommende en plass på den internasjonale arena. Eller som døråpner. Mange er de prisvinnere som har fortalt om hvordan nesten alle dører ble åpnet for dem etter at de fikk fredsprisen. Eller fredsprisen som beskyttelsesmekanisme. Andrej Sakharov og Lech Walesa har fortalt oss om dette. Forhåpentlig har også Aung San Suu Kyi i Burma og Shirin Ebadi fra Iran hatt en viss beskyttelse gjennom fredsprisen.

Men en sjelden gang, når omstendighetene ligger til rette for det, kan fredsprisen faktisk også endre innholdet i internasjonal politikk. Det beste eksempelet er antakelig fredsprisen for 1996 til biskop Carlos Belo og José Ramos-Horta. Det var rørende å oppleve hvilken tro de to hadde på at Øst-Timor ville kunne bli uavhengig når de nå hadde fått fredsprisen. Vi var mange som prøvde å dempe deres forventninger. I dag er Øst-Timor selvstendig. Selv om Indonesias politiske og økonomiske sammenbrudd i 1997–98 er hovedforklaringen, er fredsprisen til de to en viktig tilleggsforklaring på denne overraskende utviklingen.

Det vanlige er at fredsprisen er én blant svært mange faktorer som virker inn på brede historiske prosesser. Det gjelder den vellykkete kampen mot apartheid i Sør-Afrika, styrkingen av demokrati og menneskerettigheter rundt om i mange ulike deler av verden og, med mindre hell, kampen for fred i Midt-Østen. Og hvorfor har Kina vist slik forbitrelse over fredsprisen til Liu Xiaobo i 2010 dersom prisen ikke hadde noen virkning?

Det oppsiktsvekkende er altså likevel ikke fredsprisens mange mer eller mindre selvfølgelige begrensninger, men heller det jeg vil kalle for de to store undere, det at verden i den grad bryr seg om Nobels fredspris, og at prisen faktisk kan være noe mer enn en stor ære for prisvinnerne.